

MATURA 2006, JEZIKOVNI DEL

1. JEZIK IN SPORAZUMEVANJE

1. JEZIK KOT SREDSTVO ZA SPORAZUMEVANJE IN DEJAVNIKI SPOROČANJA

Z jezikom lahko:

- ubesedujemo predmetnost okoli sebe (stol, okno, miza);
- razmišljamo, čustvujemo, si kaj predstavljamo oz. načrtujemo;
- navezujemo in ohranjamo stike (npr. s pozdravi);
- sporočamo svojo vednost o čem, prepričanje, sodbo ...;
- razodevamo sebe (npr. veselje, žalost, srečo);
- povzročamo spremembe v družbi (npr. prisege v vojski, ob poroki).

Jezik je temeljno človekovo sredstvo sporazumevanja, s katerim lahko tvorimo besedila (govorimo, pišemo) ter sprejemamo (poslušamo, pišemo) in razumemo besedila drugih. Za človeka je temeljno sredstvo sporazumevanja besedni jezik. Temeljna enota besednega jezika je beseda.

Jezik je za človeka **temeljno sredstvo sporazumevanja**: to je večinoma **besedni jezik**, dopolnjujejo pa ga prvine **nebesednega jezika** (glasnost, hitrost govorjenja, kretnje, mimika, drža telesa, grafi, fotografije ...).

Besedni jezik je dogovorjeni sestav besednih znamenj in pravil. Enota besednega jezika je **beseda**. Pri sporazumevanje upoštevamo **pravila za skladanje besed v višje enote in pravila za oblikovanje besed in višjih enot** (pravorečna in pravopisna pravila).

Dejavnikov sporočanja je 6: okoliščine, namen, tema, jezik, prenosnik, besedilo.

- A) **OKOLIŠČINE** so sporočevalec, naslovnik, kraj in čas sporočanja.

1. NAMEN

Sporočevalec sporoča z natanko določenim namenom, zato ker želi pri naslovniku nekaj doseči. Namen lahko razumemo tudi kot cilj sporočanja. Izražanje namena je lahko neposredno (ne ustvarjamo dvomov, npr. "Kako ti je ime?") ali posredno (ni vse jasno, lahko razumemo dvoumno, npr. "Koliko je ura?"; odgovor: "Pet čez dvanajst," ali "Tisoč tolarjev.")

- B) **TEMA** je to, o čemer govorimo ali pišemo, vsebina pa je to, kar o tem povemo. (Tema je npr. vreme v Sloveniji, vsebina pa razlaga, da bo sončno in 20 stopinj.)

- C) **JEZIK** je pri sporočanju v slovenščini slovenski, ta pa je lahko besedni ali nebesedni. Pri tem morata sporočevalec in prejemnik obvladati isti jezik.

1. PRENOSNIK

a) Slušni prenosnik:

Besede izgovarjamo z glasovi. Poznamo 29 fonemov. Fonem je glas, ki razločuje pomen (npr. kava – tava – pava). Imamo 8 samoglasnikov (samoglasniški trikotnik) in 21 soglasnikov.

Samoglasniki so v besedi nosilci glasov (beseda ima toliko zlogov, kolikor ima samoglasnikov).

Samoglasniki so v besedi lahko **naglašeni in nenaglašeni**:

- brezglasnice (vezniki, zaimki, predlogi – torej krajše besede),
- naglasnice (besede z naglasom; lahko imamo en naglas –enonaglasnice /lúč/ ali več naglasov – večnaglasnice /ávtocésta/).

Naglašeni samoglasniki v besedi so lahko:

- dolgi (míza, rúta, répa, móka),
- kratki (nič, kùp, pogrèb, nastòp).

Naglasna znamenja:

- / (ostrivec) zaznamuje mesto naglasa, ozek in dolg glas (npr. mórje, ljubézen),
- \ (kratavec) zaznamuje mesto naglasa, širok in kratek glas (npr. pès, polèt),
- ^ (strešica) zaznamuje mesto naglasa, širok in dolg glas; stoji lahko samo nad črkama e in o (vèdro, vóda).

Soglasniki:

- zvočniki (6) – m, n, r, v, l, j (mlinarjeva);
- nezvočniki (15):
 - zveneči: b, d, g, z, ž, dž;
 - nezveneči: p, t, k, s, š, č, c, f, h (ta suhi škapec pušča).

b) Vidni prenosnik pomeni pisavo, ki jo uporabljamo. V razvoju slovenskega knjižnega jezika smo imeli različne pisave:

- karolinška minuskula (v Brižinskih spomenikih, okrog leta 1000),
- gotica (nekateri rokopisi in prvi dve Trubarjevi knjigi),
- bohoričica (od reformacije naprej, tj. od 16. stoletja),
- poskus metelčice in dajnčice (v 30. letih 19. stoletja, v zvezi s tem izbruhne t. i. abecedna vojska oz. črkarska pravda),
- gajica (od sredine 19. stoletja naprej, velja še danes).

Slovenska pisava je ves čas latinica. Danes imamo v slovenskem knjižnem jeziku 8 samoglasnikov, črk zanje je pa pet. V slovenščini se pri zapisovanju soglasnikov večinoma ravnamo po morfonološkem načelu (to pravi, da soglasnike pišemo s tistimi črkami, ki ustrezajo njihovem izgovoru pred samoglasniki; primer: sladkor izgovorimo kot slatkor s t, vendar pišemo z d, ker je izgovor pred samoglasnikom sladilo in ne slatilo; enak primer je glasba, ki jo izgovorimo kot glazba, vendar ker je glasilo, pišemo s s).

2. BESEDILO

Pri sporočanju nekaj nastaja; to je besedilo.

2. BESEDNO IN NEBESEDNO SPORAZUMEVANJE

Besedila tvorimo z besednim in nebesednim jezikom.

Besedno sporazumevanje tvorimo z besednim jezikom (to je s fonemi, besedami, besednimi zvezami itd. določenega jezika, v slovenščini torej slovenskega). Iz besednega jezika prepoznamo namen, temo, zaokroženost (uvod, jedro in zaključek), sovisnost (je pravilno logično).

Besedila so le tista, ki so:

- **smiselna** – imajo prepoznaven namen in temo,
- **sovisna** – posamezni deli besede so med seboj logično in slovnično povezani,
- **zaokrožena** – tvorijo vsebinsko in oblikovno celoto (uvod, jedro in zaključek).

Besedni jezik je **normiran** (določen) v jezikovnih priročnikih, to so: SSKJ, Pravopis, Slovenska slovnica in Pravorečje.

Nebesedno sporazumevanje pa je tisto, pri katerem ne uporabljamo besed; lahko pa je del govorjenja (govornega sporočanja) ali pisanja (pisnega sporočanja).

GOVORJENJE	PISANJE
<ul style="list-style-type: none">• glasnost• hitrost• kretnje• mimika• drža telesa• melodija govora	<ul style="list-style-type: none">• preglednice• grafi• fotografije• vrste tiska• velikost črk• barva, debelina, oblika besedila• prostorska razvrščenost besedil (naslov, mednaslov, odstavki)

S prvinami nebesednega jezika pogosto sporočamo celo več kot z besednim jezikom, po nekaterih raziskavah kar 75 % vsega.

3. SOCIALNE ZVRSTI SLOVENSKEGA JEZIKA

Socialne zvrsti so prostorsko in družbeno pogojene različice/variante jezika (sporazumevanje v različnih interesnih združbah ali pokrajinskih enotah ...).

Delijo se na knjižni in neknjižni jezik.

1. **Knjižna zvrst jezika (knjižni jezik)** je ena. Knjižni jezik je skupen za vse Slovence. Nihče ga ne govori od rojstva, ampak smo se ga naučili. Ima dve različici: **zborni in knjižni pogovorni jezik**.

Zborni jezik je natančno predpisana, strožja različica knjižnega jezika. Predvsem ga pišemo oz. beremo, govorimo pa le, kadar nastopamo v javnosti. Besede in pravila zbornega jezika so popisane in opisane v jezikovnih priročnikih (SSKJ, pravopis, pravorečje, slovnica leksikoni), učimo se jih tudi v šoli.

Knjižni pogovorni jezik je nekoliko sproščena različica knjižnega jezika. Od zbornega se loči v izgovarjanju besed (prim. *začnite delat* namesto *začnite delati*, *odgovorte* namesto *odgovorite*). Knjižni jezik govorimo v nepripravljenih pogovorih z ljudmi iz drugih delov Slovenije, da se lahko brez težav npr. sporazumeta nekdo s Primorskega in Prekmurja.

2. **Neknjižnih jezikovnih zvrsti** običajno ne pišemo, ampak le govorimo – še to le v posameznih delih slovenskega ozemlja (narečja) oz. v posameznih interesnih skupinah (sleng, žargon, argo). Neknjižne zvrsti so torej omejene prostorsko ali interesno, zato jih delimo na **prostorske in interesne zvrsti**.

Prostorske zvrsti jezika so tiste, ki jih ne govorimo na celotnem ozemlju države, temveč le na enem delu, ki je lahko majhen (npr. vas) ali večji del (npr. Dolenjska). Ločimo dvoje prostorskih zvrsti: **narečja**, ki jih govorijo na manjših zemljepisnih območjih, in **pokrajinske pogovorne jezike**, ki jih govorijo v večjih zemljepisnih enotah.

- V Sloveniji imamo **7 narečnih skupin**: koroško, primorsko, rovtarsko, gorenjsko, dolensko, štajersko in panonsko.

- Pokrajinske pogovorne jezike govorijo v pokrajinah oz. v večjih središčih in ob njih. Poznamo: osrednjeslovenski (ljubljski), južnoštajerski (celjski), severno-štajerski (mariborski), gorenjski, primorski, koroški, prekmurski ... pogovorni jezik. Neknjižni jezik je pokrajinsko obarvan, zato ga prepoznamo po govoru; ni pa primeren za javno govorno nastopanje.

Interesne zvrsti so tiste jezikovne različice, ki jih govorijo ljudje v skupinah, ki so nastale zaradi podobnih interesov: npr. generacijskih, poklicnih ali skrivnih. Ločimo 3 interesne zvrsti: sleng, žargon in argo.

Sleng: jezik ljudi iste generacije/starosti; znan je predvsem mladostniški sleng, ki se nenehno spreminja; je delno pokrajinsko obarvan. Primeri slenga: kul, ful, prfoks, cvek ...

Žargon: jezik ljudi istega poklica, dela ali konjička; npr. žargon avtomehanicov, vojakov, zdravnikov, nogometašev Žargonski izrazi so nekakšni neuradni strokovni izrazi posamezne stroke, ljudem druge stoke pa so težko razumljivi. (vsak dijak pozna besede, kot so: *cvek*, *prfoks*, *slova*, *špricanje*)

Argo je jezik skrivnih združb, zaprtih skupin na obrobju družbe, npr. tatov, narkomanov, prekupčevalcev; jezik je namenoma zaprt in razumljiv le članom teh skupin.

4. SLOGOVNO ZAZNAMOVANE BESEDE

Slogovno nezaznamovane besede: besede, ki jih lahko uporabljamo v katerem koli besedilu:

- poimenujejo predmetnost, sporočevalca ne razodevajo;
- npr. pogovori v uradnih in neuradnih besedilih, v strokovnih besedilih, na radiu ..., uporabljamo jih tudi pri sporazumevanju z ljudmi, ki slovenščine še ne znajo (to so besede, kot so: *obleka*, *kruh*, *oče*, *pes* ...).

Slogovno zaznamovane besede: besede, ki jih lahko uporabljamo le v nekaterih besedilih.

- Razodevajo tudi sporočevalca, in sicer njegovo razmerje do predmetnosti (pozitivno ali negativno), njegovo pokrajinsko pripadnost (narečje) in pripadnost starostni (otrok ali starejši) ali interesni skupini (dijak, študent, zdravnik, učitelj ...) ipd.
- Uporabljamo jih le v določenih besedilih, npr. besedo *Canis canis* (namesto izraza *pes*) lahko uporabljamo v strokovnem besedilu iz veterine, ne pa tudi v časopisnem oglasu; primeri so še npr.: *fotr*, *cunje*, *ščene* ...

Delimo jih na pet skupin:

1. čustveno zaznamovane besede (razodevamo svoje čustveno razmerje do predmetnosti)

- za izražanje naklonjenosti:

- ljubkovalnice (*srčkan* 'ljubek', *kavica* 'kava', *Ani* 'ljuba Ana')
- olepševalnice (neprijetno predmetnost skušamo omiliti, *nelep* 'grd', *močnejše postave* 'debel')
- otroške besede (rabijo jih otroci ali starejši v pogovoru z njimi, *spančkati* 'spati')

- za izražanje nenaklonjenosti:

- slabšalnice (*dreti se* 'vpiti')
- zmerljivke (*bedak* 'neumen človek', *prasec* 'ničvreden človek')
- kletvice (družbeno nesprejemljive besede/besedne zveze, s katerimi izražamo negativno razpoloženje, *hudič*, *tristo kosmatih medvedov*)
- prostaške/vulgarne besede (družbeno nespodobne/moralno nesprejemljive (*jajcati se* 'jeziti se', *posrane* 'strahopeten človek'))

- za izražanje vznesenosti (pesniške besede, ki delujejo tudi patetično)

2. Predmetnost lahko poimenujemo tako, da naslovniku razodevamo svoje pokrajinsko pripadnost. To se dogaja, če uporabljamo neknižno, tj. **narečno ali pokrajinsko pogovorno besedo** (primeri za primorsko narečje: nono, čeča; štajersko: toti pes ...)

3. **Slengovske in žargonske besede** uporabimo, če hočemo predmetnost poimenovati tako, da razodevamo svojo ožjo družbeno pripadnost (sleng-npr. *kul* 'dober, odličen', žargon-npr. *amerikanka* 'podolgovata pisemska ovojnica')

4. Pri poimenovanju predmetnosti pogosto razodevamo svojo družbeno vlogo (npr. to, da sporočamo kot družinski član, uradnik, strokovnjak ali javni govorec). To delamo tako, da uporabimo **praktičnosporazumevalne** (*pisker* 'lonec', *pobje* 'fantje'), **uradovalne** (*kolek* 'taksa', *garancija*, *dvig*, *polog*), **strokovne** (*abscisa* pri geometriji, *radij* pri kemiji, *povedek* pri jezikoslovju) **ali publicistične besede** (*črna točka* 'nevarni odsek', *spoti* 'oglasil').

- Praktičnosporazumevalne besede uporabljamo v zasebnih vsakdanjih pogovorih s prijatelji, znanci ne glede na njihov poklic in družbeni položaj (doma, s prijatelji)
- Uradovalne besede uporabljajo uradniki pri sporazumevanju s strankami (na banki, podjetniki)
- Strokovnjaki uporabljajo strokovne besede (zdravniki, kemiki)
- Publicistične besede/besedne zveze uporabljajo javni sporočevalci (novinarji)

.Predmetnost lahko poimenujemo tudi s **časovno zaznamovanimi besedami**, tj. z besedami, ki so novejšje in še ne splošno razširjene (številka, zgoščanka), ali z besedami, ki so jih uporabljali nekoč, danes pa jih uporabljamo redko ali sploh ne več (kititi se, duri, ako).

- novejšje besede so **neologizmi**, starinske oz. zastarele besede pa **arhaizmi**.

5. IZVOR BESED, JEZIKOVNA KULTURA IN JEZIKOVNA POLITIKA

Izvor slovenskih besed je različen. Večina besed je **domačih**, precej pa je **prevzetih**.

Domače besede so treh vrst:

- 1) **Tiste, ki izvirajo iz prednika današnje slovenščine** (indoevropskega prajezika, praslovanščine ali zgodnje slovenščine, npr. miza, potica).
- 2) **Tiste, ki so nastale** (in še nastajajo) **v novejšem času, na podlagi starejših slovenskih besed** (npr. cvetličarna iz besede cvet, zgoščenska iz besede zgotosti ...).
- 3) **Tiste, ki izvirajo iz posnemanja naravnih zvokov oz. glasov** (npr. hov-hov, mijav, tok-tok).

Prevzete besede so tiste, ki so prišle v slovenščino iz jezikov, s katerimi nismo povezani razvojno, temveč zemljepisno (nemščina, italijanščina, madžarščina) ali kulturno (angleščina, francoščina, latinščina), zato besede ob prevzemanju ponavadi prilagajamo zakonitostim slovenskega knjižnega jezika (izgovarjamo jih z najbližjimi slovenskimi glasovi, jih pišemo po naše, jim pripišemo ustrezen spol, jih po naše sklanjamo).

Glede na to, koliko so **prevzete besede** prilagojene slovenskemu knjižnemu jeziku, ločimo:

- 1) **Sposojenke**; to so prevzete besede, ki jih v celoti prilagodimo slovenskemu knjižnemu jeziku (jih izgovarjamo, pišemo in pregibljemo po naše, npr. pica, frakcija, literatura).
- 2) **Tujke**; prevzete besede, ki jih deloma prilagodimo slovenskemu knjižnemu jeziku (jih izgovarjamo, pregibljemo po naše, ohranijo pa tuj zapis; npr. renault, Washington, New York)
- 3) **Citatne besede**; so prevzete besede, ki jih ne prilagajamo slovenskemu knjižnemu jeziku, zato ohranijo tuj izgovor, zapis in slovnične lastnosti; npr. first lady, Ciudad de Mexico, San Jose (najpogosteje imena oddaljenih krajev)

JEZIKOVNA KULTURA IN JEZIKOVNA POLITIKA MANJKATA!

6. MATERNI, NEMATERNI JEZIK IN DRUGI JEZIK ALI JEZIK OKOLJA

Materni jezik:

- Naučimo se ga kot prvega (v družini).
- V njem najlažje razmišljamo, čustvujemo, doživljamo, razumevamo, sporočamo drugim o sebi in svetu ...
- Slovenščina je tudi materni jezik Slovencev, ki živijo zunaj meja naše države (v Italiji, Avstriji, na Madžarskem, kjer so Slovenci avtohtoni/domači prebivalci t. i. zamejci), in v državah, kamor so se izselili (Nemčija, Argentina... t. i. izseljenci).

Drugi jezik ali jezik okolja:

- Slovenski jezik je drugi jezik za pripadnike obeh avtohtonih narodnih manjšin v Sloveniji (italijanske in madžarske), za Rome in priseljence.
- Slovenščine se morajo naučiti zaradi stika s slovenskim jezikovnim okoljem, in ker je slovenščina v Sloveniji državni in uradni jezik.

Tuji jezik:

- To je jezik, ki ga ne govorimo v Sloveniji, ampak se ga naučimo v šoli, na tečajih, pri študiju na tujih univerzah ali v naši državi (npr. nemščina, angleščina, francoščina).

7. DRŽAVNI IN URADNI JEZIK

Državni:

Slovenščina je državni jezik Republike Slovenije, kar pomeni, da predstavlja celotno Slovenijo kot samostojno državo. Pri ustnem in pisnem sporazumevanju ga uporabljajo državni organi (predsednik republike, vlada, parlament, sodišča, vojska, policija idr.), zapisan je na našem denarju in tudi državna himna se poje v slovenščini.

Uradni:

Slovenščina je tudi uradni jezik Republike Slovenije; to pomeni, da uradovanje v državi (po upravnih enotah in občinah ter javnih zavodih in ustanovah) poteka v slovenščini. V slovenščini morajo biti javni napisi (krajevne in ulične oznake, napisi na lokalih), imena podjetij, javni oglasi (reklame); slovenščina je jezik politike, množičnih občil, znanosti, šolstva, kulture... Na območjih, kjer živita italijanska in madžarska manjšina, je poleg slovenščine uradni jezik tudi italijanščina oz. madžarščina. To se kaže npr. v napisih za kraje na dvojezičnem območju – Koper, Capodistria.

8. DVOJEZIČNA OBMOČJA V REPUBLIKI SLOVENIJI IN SLOVENŠČINA ZUNAJ MEJA

SLAB IN POMANJKLJIV ODGOVOR

Izselili pa so se v Argentino, ZDA, Avstralijo, Nemčijo, Kanado, Francijo, Brazilijo, kjer pa jih danes živi približno 500.000. V zamejstvu so pravice Slovencev do rabe slovenščine v javnosti priznane delno, vendar se v praksi ne uresničujejo povsod. V zamejstvu je raba slovenščine omejena na zasebnost (doma, med prijatelji), zato je večja verjetnost, da se zaradi tujega govornega okolja pozablja.

9. JEZIK V USTAVI REPUBLIKE SLOVENIJE

Jezik v Ustavi RS je določen v 11. členu, ki pravi, da je državni in uradni jezik v Sloveniji slovenščina, na območju avtohtonih skupin (torej manjšin) pa velja dvojezičnost. Imamo dve manjšini v RS, italijansko v mestu Izoli in Piranu ter madžarsko v Lendavi.

10. NAČELA USPEŠNEGA SPOROČANJA

Poznamo 5 načel uspešnega sporočanja:

1. Sporočamo le o tem, kar dobro poznamo

- če teme, o kateri želimo govoriti, ne obvladamo dobro, si moramo najprej izpopolniti znanje;
- pazimo na to, da sporočamo resnične podatke, če nismo prepričani o verodostojnosti podatkov, naslovniku to povemo, v nasprotnem pomenu lahko pričakujemo, da nas bo naslovnik na to opozoril ali bom izgubili zaupanje.

2. Upošteujemo okoliščine sporočanja

- Kraj in čas sporočanja, starost, izobrazbo, družbeni položaj naslovnika (npr. starejšega človeka bomo vikali, enako nadrejenega in podobno).
- Izberemo ustrezno temo glede na naslovnik (z otrokom ne bomo govorili o znanosti, ker tega ne razume).
- Presodimo, kaj vse bi danemu naslovniku sporočili o temi, tj. kako podrobno bi mu predstavili predmetnost (morda ga kaj ne zanima, zato se mu prilagodimo).
- Pazimo, da smo jedrnat.
- Podatke predstavimo urejeno.
- Pazimo na to, da bo besedilo živo (skušamo biti zanimivi, včasih zabavni, uporabljamo kakšno metaforo, aktualne primere iz vsakdanjega življenja).

3. Upošteujemo prvine in pravila danega jezika

- Besedilo mora biti jezikovno in slovnično pravilno.

- Ne smemo ponavljati istih besed in stavčnih vzorcev (imeti moramo bogat besedni zaklad).
- Pri izbiri besed in stavčnih vzorcev pazimo, da bo besedilo dovolj jasno in razumljivo za naslovnika.

4. Upoštevamo/posnemamo značilno zgradbo izbrane vrste

To pomeni, da opravičila, voščila, prošnje ... vedno pišemo po enakem vzorcu.

5. Upoštevamo prednosti in pomanjkljivosti slušnega oz. vidnega prenosnika

	Prednosti	Slabosti
Govorjenje	Prednost govorjenja je ta, da sta s poslušalcem v neposrednem stiku, kar pomeni, da se lahko poslušalec odziva na njegovo govorjenje (npr. privzdigne obrvi) in posledično popravi govorjenje, kaj ponovi ali doda.	Problem govorjenja je ta, da vse kar izgovorimo sproti izginja (razen, če je posneto). Poslušanje, ki poteka ob govorjenju mora biti zbrano, ker lahko preslišimo pomemben podatek, pa tudi če poslušamo zelo natančno, sčasoma marsikaj pozabimo.
Pisanje	Ker je zapisano besedilo ostaja na papirju, ga lahko sam še popravi, dopolni, skrajša ipd. Zapisano besedilo je lahko tudi precej daljše od govorjenega, saj njegovo spreminjanje ni tako naporno kot je spreminjanje govorjenega besedila – bralec se namreč odloči, kdaj in kako hitro bo bral.	Besedilo ne nastaja pred bralcem, temveč ga pisec napiše že dosti prej, zato pisec besedila ne more sproti prilagajati naslovniku. Pisec mora pred pisanjem in med tem razmišljati, kako in kaj bo pisal.

11. PREDNOSTI IN POMANJKLJIVOSTI SLUŠNEGA PRENOSNIKA

Prednosti:

Prednost govorjenja je ta, da sta s poslušalcem v neposrednem stiku, kar pomeni, da se lahko poslušalec odziva na njegovo govorjenje (npr. privzdigne obrvi) in posledično popravi govorjenje, kaj ponovi ali doda.

Slabosti:

Problem govorjenja je ta, da vse kar izgovorimo sproti izginja (razen, če je posneto). Poslušanje, ki poteka ob govorjenju mora biti zbrano, ker lahko preslišimo pomemben podatek, pa tudi če poslušamo zelo natančno, sčasoma marsikaj pozabimo.

12. TVORJENJE IN SPREJEMANJE BESEDIL

Tvorjenje besedil

- Pri tvorjenju besedil moramo upoštevati načela uspešnega sporočanja: sporočamo le o tem, kar dobro poznamo; upoštevamo okoliščine sporočanja; upoštevamo pravine in pravila danega jezika; upoštevamo/posnemamo značilno zgradbo izbrane vrste; prednosti in pomanjkljivosti slušnega oz. vidnega prenosnika.

Sprejemanje besedil

- Poslušanje: pri poslušanju si moramo nekatere bistvene stvari zapisati, saj tisto, kar je izgovorjeno, sproti izginja. Če ne poslušamo pozorno in si česa ne zapišemo, lahko to kmalu pozabimo. Lahko si izdelamo miselni vzorec, oporne točke ...
- Branje: med branjem si lahko podčrtamo bistvene podatke, ob rob besedila zapišemo ključne besede ... Po branju povzamemo daljše enote v strnjeno obliko (izdelamo zapiske) ali oblikujemo miselne vzorce.

13. UMETNOSTNO IN NEUMETNOSTNO BESEDILO

Neumetnostno besedilo:

- Govori o resničnem svetu – podatki so preverljivi, je objektivno.
- Ima praktičen pomen.
- Lepotna vloga besedila je podrejena drugim vlogam, predvsem prevladujeta vplivanjska in predstavitvena.
- Sem spadajo npr. časopisi, kuharski recepti, navodila za uporabo zdravil, pripomočkov, aparatov ...

Umetnostno besedilo:

- Govori o domišljijem svetu – podatki večinoma niso preverljivi, je subjektivno.
- Večinoma nima praktičnega pomena.
- Lepotna vloga besedila je zelo pomembna.
- Sem spadajo vsa književna besedila, torej lirika, epika in dramatika.

I. SLOVENSKI JEZIK IN NJEGOV RAZVOJ, ZGODOVINA SLOVENSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA IN JEZIKOSLOVJA

14. INDOEVROPSKI JEZIK

Nastal je sredi 3. tisočletja pred našim štetjem na ozemlju vzhodne Evrope in Azije (do Indije).

Indoevropski jezik se je s preseljevanjem ljudstev razširil iz pradomovine proti Indiji, Mali Aziji in zahodni Evropi; v novih domovinah so posamezna plemena izgubila stik z drugimi ali s premešala, zato se je njihov jezik v novih razmerah razvijal po svoje, kljub temu so se ohranile nekatere sorodnosti, ki so opazne še danes.

Indoevropski jezik ni bil nikoli zapisan, znanstveniki so ga obnovili/rekonstruirali na podlagi današnje sorodnosti med jeziki. Glede na razvoj števnik sto (100) delimo indoevropske jezike na **zahodne ali kentumske** (npr. števniki 100 je v angl. hundred) in **vzhodne ali satemske** jezike (npr. števniki 100 je v slovenščini sto).

Kentumska skupina se deli na germanske, romanske, keltske in grške jezike.

Satemska skupina pa se deli na indijske, baltske, iranske in slovanske jezike ter na armenski in albanski jezik. Slovenščina spada med slovanske jezike, ki se delijo na vzhodno-, zahodno- in južnoslovanske jezike, kamor spada tudi slovenski jezik.

15. DOMOVINA IN LASTNOSTI PRASLOVANŠČINE

Praslovanščina se je razvila iz indoevropskega prajezika. **Domovina praslovanščine** je bilo ozemlje **med Baltskim in Črnim morjem**, v porečjih rek **Dneper, Dnester in Visla**. Pisnih sledi o njenem nastanku ni, domneva pa se, da se je njen razvoj **začel med 5. in 7. stoletjem pred našim štetjem**.

Iz praslovanščine so se razvili slovanski jeziki. Jezikoslovci so na podlagi današnje sorodnosti obnovili precej lastnosti praslovanščine:

- trd in mehčan izgovor soglasnikov, npr. l, t, p: l', t', p' – ohranjeno npr. v ruščini;
- dva različna polglasnika; trd imenovan jor ('b, npr. živ'b), in mehki, imenovani jer (b, npr. potb) – ohranjeno v ruščini;
- dolgi ě, imenovan jat (npr. děd'b) – ohranjeno npr. v češčini;
- nosna samoglasnika ę (npr. pęta) in ǫ (npr. rǫka) – ohranjeno v poljščini;
- dva različna i-ja (mehki i in trdi y) – ohranjeno npr. v poljščini, ruščini in češčini.

16. NASTANEK SLOVENŠČINE, CEPITEV V NAREČJA IN OHRANJENI ZAPISI SREDNJEVEŠKE SLOVENŠČINE

Ko so se začela praslovanška plemena seliti na vzhod, zahod in jug, njihov jezik ni bil več čisto enoten, temveč se je začel cepiti na narečja. Narečni razločki so se zaradi medsebojnega mešanja in mešanja s staroselci pa tudi zaradi stikov z neslovanškimi sosedi tako povečali, da so se razvili posamezni **slovanski jeziki**.

Predniki Slovencev so prišli na današnje slovensko ozemlje že v 2. polovici 6. stoletja. V 9. stoletju so bili naseljeni po vseh vzhodnih Alpah in delu Panonske nižine.

Praslovanška govornica alpskih slovanskih naseljencev se je počasi spreminjala, se oddaljevala od praslovanščine in dobivala več potez novega jezika. V **Brižinskih spomenikih (prvih ohranjenih zapisih v slovenskem jeziku – okrog leta 1000)** so glasovne posebnosti praslovanščine ohranjene le deloma ali nedosledno uporabljene, kar je dokaz, da gre že za zapis zgodnjega slovenskega jezika. V BS še ni narečne delitve slovenščine.

Rokopisi iz **14. in 15. stoletja** (Celovški/Rateški, Stiški in Starogorski rokopisi) pa že kažejo narečno razcepljenost. V Celovškem/Rateškem opazimo npr. prvine gorenjskega narečja, v Stiškem dolenjskega in v Starogorskem primorskega (poleg germanizmov, čeških in italijanskih besed).

Stara cerkvena slovanščina

To je **knjižni jezik**, ki sta ga sredi 9. stoletja razvila brata **Konstantin (Ciril) in Metod** iz Soluna v Grčiji. K sebi ju je povabil moravski knez Rastislav, da bi oznanjala krščansko vero v ljudem razumljivem slovanskem jeziku. V slovanščino sta prevedla temeljne bogoslužne knjige. Njuni rokopisi so bili zapisani v glagolici.

Govorna podlaga stare cerkvene slovanščine je bilo makedonsko narečje iz okolice Soluna; to je tako imenovana **makedonska teorija** o nastanku stare cerkvene slovanščine, ki se večinoma priznava še danes.

17. KNJIŽNA SLOVENŠČINA V ČASU REFORMACIJE

Trajanje: 1550–1595 (1550 prva slovenska knjiga, 1595 zadnja protestantska knjiga)

- Velik vpliv nemščine (germanizmi, stavčne konstrukcije).
- Slovenščina bila v 16. stol. močno narečno razcepljena.
- **Primož Trubar**: prvi dve slovenski knjigi: Katekizem in Abecednik (1550), napisani v gotici, preostale pa v bohoričici (v rabi je ostala vse do 40. let 19. stol.). Napisal je: Ta evangelij sv. Matevža, Cerkovna ordninga (Cerkveni red), Ta celi novi testament. Trubarjev knjižni jezik je vseboval vplive iz dolenjskega narečja.

- **Jurij Dalmatin:** prevod celotnega svetega pisma (Biblija, 1584). Dalmatinova Biblija je edina knjiga, izvzeta iz protireformacijskega uničevanja protestantskih knjig.
- **Adam Bohorič:** napisal prvo slovensko slovnico Zimske urice (1584).
- **Sebastijan Krelj:** prevajal verska dela, da bi jih ljudje lahko brali ali poslušali v svojem jeziku.
- **Hieronim Megiser:** izdal nemško-latinsko-slovensko-italijanski slovar.
- Pomen obdobja: v reformaciji se je utrdila slovenska pisava, predvsem v prevodih verskih besedil, pesmaricah in strokovnih besedilih (Cerkvena ordninga, slovar).

18. RAZVOJ SLOVENSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA V 17. IN V PRVI POLOVICI 18. STOLETJA

To obdobje imenujemo obdobje protireformacije in katoliške obnove. Protestantizem je bil konec 16. stoletja prepovedan, protestanti izgnani, njihove knjige pa so požgali. Slovenski knjižni jezik pa se je naslednjem stoletju in pol zelo slabo uveljavil.

Kljub uničenju protestantskih knjig se je njihovo izročilo v prvi polovici 17. stoletja nadaljevalo z ohranjeno Dalmatinovo Biblijo in z redkimi natisnjenimi knjigami z versko vsebino.

Ohranjevalec protestantskega jezika je bil Tomaž Hren (glavni protireformator na Kranjskem). Izdal je zbirko evangelijev in apostolskih pisem Evangelija inu listuvi, večino besedil je vzel iz Dalmatina in jih očistil nekaterih prevzetih besed. Tudi Janez Ludvik Schönleben je večkrat natisnil to delo.

17. stoletje je predvsem obdobje rokopisov, in sicer zasebnih ter javnih. Zasebna so npr. plemiška pisma med Marijo Izabelo Marenzi in njena materjo; javni rokopisi pa so npr. prisežni obrazci (prisege).

Proti koncu 17. stoletja, še bolj pa v 1. polovici 18. stoletja se je spet razširilo pisanje slovenskih knjig z versko vsebino. Takrat je na Slovenskem obdobje baroka. Najbolj razširjena besedilna vrsta je bila pridiga.

Glavni **slovenski pridigarji** so bili:

- **Janez Svetokriški** (zbirka pridig Sveti priročnik, 1691)
- **Matija Kastelec,**
- **Oče Rogelj,**
- **Franc Miha Paglovec.**

Pridige so baročne, to pomeni, da imajo veliko figur (npr. kopičenje, antiteze, barviti primeri, mnogovezje, nagovor, retorična vprašanja in odgovor ...). Razgibavajo strogo notranjo urejenost baročnih besedil.

19. POHLINOV, VODNIKOV, JAPLJEV, GUTSMANOV PRISPEVEK K RAZVOJU SLOVENSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA

Vsi so delovali v obdobju razsvetljenstva, to je v 2. polovici 18. stoletja.

Jurij Japelj (1744–1807)

- katoliški prevod Biblije ob pomoči Kumerdeja (Nova zaveza) in z mlajšimi sodelavci (Stara zaveza). To je drugi prevod Biblije v celoti (prvi je Dalmatinov).

Marko Pohlin (1735–1801)

- v nemško pisani slovnici (Kranjska gramatika, 1768) je obravnaval osrednji knjižni jezik,
- slovar v treh jezikih Tu malu besediše treh jezikov (slovensko, nemško in latinsko).

Ožbalt Gustman (1727-1790)

- v nemško pisani slovnici (Slovenska slovnica) je obravnaval koroško različico knjižnega jezika,
- nemško-slovenski slovar Deutsch-windisches Wörterbuch.

Valentin Vodnik (1758–1819)

- strokovna dela (Kuharske bukve),
- prevajanje patentov (razvijala slovensko upravno-pravno strokovno izrazje),
- publicistična besedila (almanah Velika pratika, Mala pratika, prvi slovenski časopis Lublanske novice 1797–1800),
- začetek posvetnega, tj. neverskega, pesništva (pesniški zbirki Pesmi za pokušino, Pesmi za brambovce),
- izdal slovnico Pismenost ali gramatika za perve šole (danes bi bilo to za osnovno šolo),
- pripravljala je tudi nemško-slovensko-latinski slovar, a ga ni dokončal.

20. KNJIŽNA SLOVENŠČINA V ČASU ROMANTIKE

Čas romantike pomeni obdobje med letom 1828 in 1849. Slovenci smo bili v tem obdobju še vedno pod avstrijsko oblastjo.

V literarnih krogih sta se izoblikovala dva rodova z različnimi pogledi na slovenski jezik in književnost. *Mlajši rod* romantikov sta zaznamovala zlasti Matija Čop in France Prešeren. Ta je dokazal, da je slovenski jezik dovolj bogat, razvit in omikan, da je v njem mogoče pisati literaturo zahtevnega bralca. *Starejši rod* romantikov z Jernejem Kopitarjem na čelu pa je bil prepričan, da naj literatura nastaja po vzoru ljudskega slovstva, torej preprosta, nezahtevna.

Kopitar je predlagal uvedbo nove pisave tudi za Slovence (vsak glas naj bi imel svojo črko), zaradi česar se je vnela **črkarska pravda** ali ABC Krieg, 1833. **Prešeren** je svoje poglede na jezik, pisavo in književnost neposredno ali posredno izrazil v več pesmih (Apel in čevljar, Sonet o kaši, Nova pisarija...). Pojavile so se nekatere nove pisave, dajničica in metelčica (po **Dajniku in Metelku**), vendar je na koncu zmagala bohoričica. Začetek slovenske romantike predstavlja pesništvo Prešerna, konec pa njegova smrt.

Med književnimi zvrstmi je prevladovala lirika.

Predstavniki na Slovenskem:

- **Matija Čop** (vodilni ideolog slovenske romantike),
- **France Prešeren** (osrednji pesnik),
- **Jernej Kopitar** (vodilni jezikoslovec, avtor 1. znanstvene slovenske slovnice),
- **Stanko Vraz** (pesnik),
- **Anton Martin Slomšek** (pisatelj in pesnik),
- **Janez Cigler** (avtor prve slovenske povesti Sreča v nesreči),
- **Janez Bleiweis** (urednik Kmetijskih in rokodelskih novic).

21. KOPITARJEVA IN ČOPOVA JEZIKOVNA NAČELA

Jernej Kopitar je napisal *Slovnico slovanskega jezika na Kranjskem, Koroškem in Štajerskem*, v kateri je zahteval enoten knjižni jezik za vse Slovence. Pri tem naj bi se opiral na pisno izročilo protestantov in razsvetljencev. Pozival je k reformi pisave – zagovarjal je, da bi imel vsak glas svojo črko, nasprotoval je dvočrkjem in se zavzemal za to, da bi bila črka iz enega dela (zato je nasprotoval gajici). Franc Metelko je sledil Kopitarjevemu načelom, a je dodal posebna znamenja, ki so bila preveč

zapletena. Metelčico so zato zaradi kritike **Matija Čopa** prepovedali. Med Kopitarjevim in Čopovim krogom se je začela **črkarska pravda**.

Kopitar in Čop sta imela različne poglede tudi na pesniški jezik in književnost. Kopitarjev vzor so bile predvsem srbske ljudske pesmi, zato je pesnikom svetoval posnemanje ljudskih pesmi. Te naj bi vsebovale kmečko govorico, ki je bolj primerna za preproste ljudi. Izobraženci pa naj bi govorili nemščino ali skupen slovanski jezik.

Čopova jezikovna načela so bila drugačna. V pesništvu jih je uresničil **France Prešeren**, ki ni posnemal ljudske pesmi, ampak je pisal po zgledu umetne evropske poezije.

22. OBLIKOVANJE SLOVENSKE PISNE KNJIŽNE NORME

Knjižni jezik v 1. polovici 19. stol. ni bil enoten; v rabi so bile še tri pokrajinske različice: koroška, štajerska in prekmurska.

1848 nastane prvi slovenski politični program **Zedinjena Slovenija**, v katerem slovenski izobraženci zahtevajo svobodno rabo slovenščine.

K enotnemu jeziku je odločilno pripomogla vpeljava t. i. novih oblik:

- končnico –am pri samostalnikih m. in sr. spola z –om (z jelenam – z jelenom),
- končnice –iga, -ima ipd. pri pridevnih za m. in sr. spol z –ega, -emu ipd. (zdraviga – zdravega),
- množinsko pridevniško končnico –e za sr. spol z –a (junaške dela – junaška dela),
- primerniško obliko na –i za vse tri spole z –i, -a, -e (dražji /klobuk, obleka, blago/ - dražji /klobuk/, dražja /obleka/, dražje /blago/),
- morfem *nar* z naj (nar lepši – najlepši),
- veznik *de* z da (de bo prišel – da bo prišel),
- gorenjski narečni š s soglasniškim sklopom šč (kleše – klešče
- glagolsko obrazilo –nuti z –niti (dvignuti – dvigniti),
- polglasnik + r samo s črko r (vrt nam. vert).

Leta 1849 jih je **Luka Svetec** objavil v časopisu Slovenija, pozneje sprejete v Janežičevo šolsko slovnico (1854).

23. KNJIŽNA SLOVENŠČINA V DRUGI POLOVICI 19. STOLETJA

To je obdobje med romantiko in realizmom na Slovenskem.

Zahteve, zapisane v programu Zedinjena Slovenija, se niso uresničile. V uradih, na sodiščih in v šolah se večinoma uporablja nemški jezik.

Predstavniki so:

- **Fran Levstik**: Napake slovenskega pisanja (1858), začel pripravljati slovensko-nemški slovar.

- **Anton Janežič**: urednik Slovenskega glasnika (1858-68), prvič izdal Slovensko slovnico, izdal je tudi Popolni ročni slovar slovenskega in nemškega jezika.

- **Matej Cigale**: v dveh knjigah je izdal Nemško-slovenski slovar (imenujemo ga tudi Wolfov slovar), izdal je še Znanstveno terminologijo s posebnim ozirom na srednja učilišča.

- **Maks Pleteršnik**: izdal drugi del Wolfovega slovarja Slovensko-nemški slovar.

- **Stanislav Škrabec**: jezikoslovna razprava O glasu in naglasu našega knjižnega jezika v izreki in pisavi.

- **Fran Levček**: izdal Slovenski pravopis, 1899.

24. LEVSTIKOV IN JANEŽIČEV PRISPEVEK K RAZVOJU SLOVENSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA

Fran Levstik se je zavzemal za samostojnost slovenščine, in da bi poslovanil slovenščino ter jo približal stari cerkveni slovanščini, ker jo je zmotno imel za neposredno prednico nove slovenščine (tako kot Kopitar).

Zavedal se je, da se slovenski knjižni jezik oddaljuje od naravne govorice. Napisal je *Napake slovenskega pisanja, 1858*, in tako opozoril, da se v pisanju pojavljajo nemške besede. Začel je pripravljati slovensko-nemški slovar, ki ga ni dokončal.

Anton Janežič je prvič izdal *Slovensko slovnico s kratkim pregledom slovenskega slovstva ter z Malim cirilskim in glagoliškim berilom za Slovence*. Te učbenike je izdal zato, ker so avstrijske oblasti zavirale zahteve po slovenski šoli. Izdal je tudi *Popolni ročni slovar slovenskega in nemškega jezika*. Slovnico je večkrat ponatisnil.

25. ŠKRABČEV, RAMOVŠEV, BREZNIKOV PRISPEVEK K RAZVOJU SLOVENSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA

Ustvarjali so proti koncu 19. in v začetku 20. stoletja.

Stanislav Škrabec (1844–1918)

Utemeljitelj sodobnega slovenskega **pravorečja**; v svoji prvi jezikovni razpravi se je lotil področja, ki ga do tedaj še niso načrtno obravnavali (potreba po oblikovanju enotnega knjižnega jezika tudi v govoru). Poudarjal je, da mora biti knjižna izreka oprta na vsa narečja (podlaga naj bo osrednjeslovenska govorica).

Anton Breznik (1881–1944)

Napisal je (1916) Slovenska slovnico za srednje šole (poglavje o pravorečju in skladnji); pisec drugega Slovenskega pravopisa in soavtor tretjega (1935) raziskoval je publicistični jezik in jezik slovenskih pripovednikov. Trdil je, da si pisatelji po nepotrebnem sposojajo tujke, saj imamo zanje tudi slovenske izraze.

Fran Ramovš (1890–1952)

Soavtor tretjega Slovenskega pravopisa (1935) ključni raziskovalec zgodovinskega razvoja slovenskega jezika; l. 1924 je izdal knjigo *Konzonantizem* (predstavil zgodovino slovenskega soglasniškega sistema). V *Kratki zgodovini slovenskega jezika* je opisal razvoj slovenskih samoglasnikov. Posvečal se je tudi narečjem – 40 narečij je razdelil na 7 skupin, ki jih je tudi opisal. Poskrbel je za novo izdajo *Brižinskih spomenikov*; izdelal načrt za etimološki slovar in veliki slovar slovenskega jezika (ta je postal izhodišče za oblikovanje zasnove SSKJ). Prizadeval si je tudi ustanovitev Univerze v Ljubljani, po njem se imenuje Inštitut za slovenski jezik pri SAZU.

26. TEMELJNI SODOBNI JEZIKOVNI PRIPOMOČKI IN SODOBNA KNJIŽNA NORMA

Jezikovni priročniki vsebujejo splošne podatke o besedah, npr. kako jih je treba izgovoriti oz. zapisati, v katerih besedilih jih uporabljamo.

Podatki v priročnikih so lahko sporočeni na dva načina: tako, da so lastnosti skupin besed opisane v besedilu, ki je razčlenjeno na vsebinska poglavja (npr. v slovnici, učbeniku), ali tako, da so besede zbrane in popisane po abecedi (v slovarjih).

Poznamo štiri glavne priročnike. To so:

SSKJ – v njem so po abecedi zbrane besede slovenskega knjižnega jezika;

Pravopis – uči nas pravilnega pisanja besed in višjih enot (zajema pravila o: zapisovanju glasov s črkami; rabi velikih in malih črk; rabi ločil; deljenju besed; pisanju besed skupaj, narazen ali z vezajem; pisanju prevzetih besed);

Pravorečje – nas uči pravilnega/knjižnega izgovaranja besed in višjih enot (zajema pravila o: izgovoru glasov v različnih položajih v besedi, naglaševanju besede in o trajanju naglašene samoglasnika, o melodiji, glasnosti, hitrosti in višini govorjenja, o deljenju premorov in o barvanju glasov);

Slovnica – uči nas skladati/vezati besede v višje enote (učijo nas tvoriti pravilne besedne zveze, povedi, besedila).

Slovarji so jezikovni priročniki, v katerih so besede kakega jezika **popisane po abecedi**.

Poznamo:

- **enojezične** (besede enega jezika, kjer so besede danega jezika tudi opisane v istem jeziku),
- **večjezične slovarje** (besede več jezikov, kjer so besedam prirejene tujejezične sopomenke),
- **splošne** (vse besede nekega jezika), **posebne** (samo določene besede nekega jezika, npr. iz medicine, književnosti, kemije).

Poznamo tudi tematske in terminološke slovarje (strokovni izrazi nekega področja).

27. UPORABA SSKJ

V SSKJ so besede razvrščene po abecedi (to so **gesla ali iztočnice**). Vsako geslo ima svoj **slovarski sestavek** (predstavljeno je v svojem odstavku). V SSKJ je na 1762 straneh zbranih 93.152 gesel in 13.888 podgesel.

Geslo je zapisano v osnovni obliki (pri samostalnikih je v imenovalniku ednine, pri pridevniških besedah v obliki za moški spol ednine in v imenovalniku, pri glagolu v nedoločniku in sedanjiku, nepregibne besede pa so zapisane v svoji edini obliki. V nekaterih primerih je geslo podano v dvojni obliki (npr. *zm□j* in *zmáj*); geslo je opremljeno z naglasnim znamenjem.

Začetni del slovarskega sestavka je **glava**; vključuje geslo in podatke o besedni vrsti gesla – pri samostalnikih sta navedeni končnica v rodilniku ednine (pri množinskih samostalnikih je rodilnik množine) in okrajšava za spol *m*, *ž*, *s*; pri pridevniških besedah sta končnici za ženski in srednji spol, pri glagolih je navedena okrajšava za vid.

V **zaglavju**, ki sledi oznaki za besedno vrsto, najdemo podatke o naglasnih in oblikovnih posebnostih gesla, o izgovoru in o tonemskem naglasu.

Glavi in zaglavju sledi **pomenski del** slovarskega sestavka; ta sestoji iz **razlage pomena/pomenov** danega gesla (pri večpomenkah so pomeni zaznamovani z arabskimi številkami – prvi pomen je osnovni), **ponazarjalnega gradiva** (zglede iz dejanske rabe) in dveh gnezd – v **frazološkem gnezd**u, ki ga uvaja znamenje ●, so navedeni frazemi, ki vsebujejo geslo, v **terminološkem gnezd**u, ki ga uvaja znamenje ◆, pa so navedeni ustrezni strokovni izrazi posameznih strok.

Za natančnejše določanje rabe besed in besednih zvez so v slovarskem sestavku t. i. **slogovni/stilni kvalifikatorji**, tj. oznake, ki uporabnike poučijo, v katerih besedilih se uporablja beseda/besedna zveza (npr. pog., strok., publ. pomenijo, da se beseda uporablja pogovorno, strokovno ali publicistično).